

ОЦІНКА СОЦІАЛЬНИХ КОМПЕТЕНЦІЙ НЕПОВНОЛІТНІХ ЗЛОЧИНЦІВ ЯК УМОВА ЇХ ЕФЕКТИВНОЇ РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ

PETRO HUSAK, ANDRZEJ SKIC

Волинський національний університет імені Л. Українки, Луцьк

АНОТАЦІЯ: У статті автор аналізує основні способи засуджених злочинців ресоціалізації у виховних колоніях в Україні. У довгостроковий спосіб термін способів поліпшення ситуації оцінці засуджених злочинців компетенцій визначаються в статті.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: ресоціалізація, соціальні компетенції, неповнолітній злочинець, виховна колонія

Технологізація усіх сторін життя людства, необхідність запровадження типових процедур управління, регулювання та планування соціальних процесів, важливість орієнтування діяльності на певні задані діагностовані результати, значне поширення алгоритмізації процесів надання освітніх, соціальних тощо послуг протягом останнього часу зумовили появу і активне впровадження в практичну діяльність різноманітних соціальних технологій.

Враховуючи такі підходи будь-яку діяльність в сучасних умовах доцільно та необхідно розглядати з позицій відповідної технології. Ми переконані, що не може бути винятком із вищезазначеного правила і соціально-виховна робота з підлітками-правопорушниками, яка здійснюється в спеціальних виховних установах Державної пенітенціарної служби України та метою якої є ресоціалізація неповнолітніх засуджених.

Відповідно до положень статі 6 чинного Кримінально-виконавчого кодексу України ресоціалізація розглядається як свідоме відновлення засудженого в соціальному статусі повноправного члена суспільства; повернення його до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві.

Виходячи з таких позицій, ми соціально-виховну роботу трактуємо як специфічну комплексну соціально-педагогічну діяльність адміністрації спеціальної

виховної установи, органів виконавчої влади держави та громадськості, спрямовану на вирішення завдань ресоціалізації неповнолітніх правопорушників шляхом їх виправлення та перевиховання, відновлення, формування, збереження та розвитку в них суспільно-корисних умінь, навичок і соціальних зв'язків, надання соціальної допомоги для забезпечення всебічної життєдіяльності в умовах позбавлення волі та після звільнення.

Аналіз результатів наукових досліджень з питань технологічного забезпечення соціально-педагогічної діяльності в Україні (І. Д. Зверева, Н. В. Заверико, А. Й. Капська, В. А. Нікітін, Є. І. Холостова та інші) дозволяє нам виділити та акцентувати увагу в контексті вирішення завдань ресоціалізації неповнолітніх правопорушників на таких двох важливих, на нашу думку, елементах соціально-педагогічних технологій як:

- 1) детальна та всебічна оцінка ситуації, вивчення стану справ на початковій стадії діяльності, що є основою для подальшого прийняття рішень, визначення мети, завдань та організації системи дій;
- 2) детальне визначення кінцевого очікуваного результату діяльності у вигляді тих якостей чи властивостей об'єкта соціально-педагогічного впливу, які мають бути досягнуті.

На нашу думку, в загальному, суть цих двох, без сумніву, взаємопов'язаних елементів будь-якої технології є, практично, ідентичною і зводиться до необхідності здійснення детальної оцінки та визначення характеристик особистості підлітка-злочинця на час його прибуття до спеціальної виховної установи, в першому випадку, та на момент його звільнення з місць позбавлення волі, в другому випадку.

Серед науковців має місце намагання вивчення та аналізу особливостей ресоціалізації неповнолітніх засуджених та проведення з ними соціально-виховної роботи. Так, протягом останнього часу проблеми виправлення та ресоціалізації неповнолітніх засуджених активно досліджували О. Беца, П. Вівчар, С. Горенко, В. Кривуша, Г. Радов, В. Синьов, С. Скоков, О. Янчук та інші.

Проте, цілісні наукові дослідження, в першу чергу, проблеми визначення та обґрунтування тих особистісних характеристик неповнолітнього засудженого, які необхідно спершу діагностувати, а потім сформулювати в процесі його ресоціалізації в Україні не проводились, оцінка даної ділянки роботи з позицій сучасного стану науки та розвитку суспільства не надавалась, конкретні шляхи підвищення ефективності не обґрунтовувались. Саме такий стан справ обумовлює актуальність нашого дослідження та важливість таких завдань як критична оцінка актуального стану справ в діяльності

виховних колоній України з даного напрямку, розробка кардинально нових підходів при обґрунтуванні особистісних якостей вихованця у вигляді певного роду очікуваного результату, який необхідно досягнути адміністрації установи при вирішенні завдань ресоціалізації.

В контексті проведення соціально-виховної роботи з неповнолітніми, які вчинили злочини та відбувають покарання в місцях позбавлення волі, таким кінцевим результатом, на нашу думку, мають бути певні характеристики особистості підлітка, які б засвідчували успішність його ресоціалізації. Іншими словами очікуваним результатом проведення соціально-виховної роботи, а отже і процесу ресоціалізації, має стати «ідеальна» модель вихованця, який звільняється з спеціальної виховної установи та готовий до самокерованої правослухняної поведінки із сприятливою соціальною ситуацією життєдіяльності та гарантіями повернення до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві.

Даючи оцінку актуальному стану справ в практичній діяльності спеціальних виховних установ України варто відмітити, що сьогодні у виховних колоніях нормативно визначені та здійснюються заходи як по детальному вивченню новоприбулих засуджених, так і по оцінці результативності проведеної роботи. Так, після прибуття до виховної колонії в дільниці карантину, діагностики та розподілу (далі – дільниці КДІР), де тримаються усі новоприбулі вихованці протягом 14 днів, кожен засуджений вивчається адміністрацією установи за напрямками: соціально-педагогічне вивчення (відомості про батьків, сім'ю та спосіб життя до засудження), психологічне вивчення (спрямованість особистості, особливості протікання психічних процесів, ступінь конфліктності, рівень агресії тощо), вивчення загальноосвітнього рівня та рівня професійної підготовки, вивчення стану здоров'я. В подальшому отримані під час перебування в дільниці КДІР результати використовуються при розробці Індивідуальної програми соціально-виховної роботи з неповнолітнім засудженим. Але разом з тим, очевидним є те, що вивчення неповнолітнього правопорушника в такому форматі є поверховим, в деякій мірі формалізованим та недостатнім для того, щоб дати повну та всебічну оцінку стану соціальної дезадаптації підлітка, наслідком чого і стало вчинення ним злочину та ізоляція в місцях позбавлення волі. Такий стан справ, в свою чергу, в подальшому не дозволяє організувати проведення системи ефективних виховних, соціальних тощо заходів з метою дієвої ресоціалізації підлітка. Крім цього, важливим моментом, на який ми хочемо звернути увагу, є те, що первинне вивчення неповнолітніх засуджених у виховних колоніях в даний час абсолютно не пов'язане

з встановленим нормативними документами порядком визначення того, якими ж особистісними характеристиками повинен володіти підліток на момент звільнення з місць позбавлення волі.

Так, враховуючи досить поширену практику умовно-дострокового звільнення від відбування покарання неповнолітніх, засуджених до позбавлення волі, в порядку статті 107 Кримінального кодексу України цілком очевидним для персоналу колонії постає питання відповідності особи вихованця якимось критеріям, які б засвідчували певний юридичний факт та які повинен взяти до уваги суд, застосовуючи умовно-дострокове звільнення. В частині 2 статті 107 Кримінального кодексу України зазначено, що умовно-дострокове звільнення від відбування покарання може бути застосоване, якщо засуджений сумлінною поведінкою та ставленням до праці та навчання довів своє виправлення¹. Мова про успішність чи не успішність процесу ресоціалізації підлітка в цьому випадку взагалі не ведеться, що, можливо, пояснюється тим, що згідно частини 2 статті 6 Кримінально-виконавчого кодексу України необхідною умовою ресоціалізації є виправлення засудженого.

З метою встановлення того, довів чи не довів своє виправлення неповнолітній засуджений, в практичній діяльності адміністрацій виховних колоній України передбачений певний порядок оцінки ступеню виправлення. Так, згідно встановленого Державною пенітенціарною службою України порядку не рідше одного разу на півріччя вихователь здійснює оцінку ступеню виправлення вихованця шляхом оцінювання за шкалою «добре-задовільно-незадовільно» таких визначених восьми критеріїв як: 1) дотримання вимог порядку відбування покарання, 2) поведінка стосовно персоналу, 3) поведінка стосовно інших вихованців, 4) ставлення до навчання, 5) участь в програмах диференційованого виховного впливу, 6) дотримання правил санітарії та гігієни, 7) визнання провини у вчиненому злочині, 8) розкаяння у вчиненому злочині.

Ми переконані, що така система критеріїв особистості вихованця при оцінці ступеню його виправлення є не тільки пережитком минулого, а й підтвердженням ігнорування чинників соціально-педагогічної діяльності з підміною їх загальними суб'єктивними юридичними ознаками. На нашу думку, беззаперечним є той факт, що даючи оцінку процесу позитивних змін в особистості вихованця та соціальній ситуації його життєдіяльності (що власне і повинно найбільш цікавити при ресоціалізації підлітків), варто, насамперед, акцентувати увагу на формуванні чи корекції тих чи

¹Рог. *Кримінальний кодекс України*, Київ 2002, с. 54.

інших особистісних рис неповнолітнього злочинця, що матимуть значення для його законослухняної поведінки, внутрішніх змінах його світогляду, мінімізації певних негативних рис характеру, успішності вирішення соціально-побутових проблем тощо.

Отримані нами висновки підтверджуються результатами проведеного в 2010 році опитування персоналу 10 виховних колоній України, під час якого 66,3% практичних працівників зазначили, що встановлений порядок та алгоритм оцінки ступеню виправлення неповнолітніх засуджених у виховних колоніях є недосконалим та неефективним. В свою чергу, серед найбільш пріоритетних напрямків вдосконалення порядку оцінки ступеню виправлення 43,4% опитаних зазначили необхідність розробки чітких критеріїв для оцінювання того чи іншого об'єкта оцінювання, 30,1% респондентів вказали на необхідність виключення об'єктів оцінювання, які важко піддаються оцінці, є суб'єктивними (визнання вини, каяття) та загальними (дотримання правил санітарії), 20,5% опитаних вважали за необхідне змінити об'єкти оцінювання на такі, які в більшій мірі характеризують внутрішні зміни в особистості вихованця.

Враховуючи такий стан справ, вкрай актуальною та назрілою необхідністю для виховних колоній України є перегляд підходів до даного напрямку роботи, визначення та наукове обґрунтування системи характеристик особистості неповнолітнього засудженого, які мають стати критеріями успішності його ресоціалізації та розробки відповідного порядку реалізації нововведень в практичну діяльність адміністрацій виховних колоній.

Проаналізувавши останні здобутки соціально-педагогічної науки та особливості функціонування спеціальних виховних установ України, ми вважаємо за доцільне при вирішенні завдань ресоціалізації неповнолітніх засуджених використовувати компетентнісний підхід, вихідним моментом якого має стати оцінка рівня соціальної компетентності неповнолітнього злочинця.

В даній ситуації ми виходимо з того, що компетентнісний підхід при організації навчання та виховання підростаючого покоління є дуже актуальним в сучасних умовах, в тому числі враховуючи приєднання України до Болонського освітнього процесу. Сьогодні стандарти освіти, які приймаються в Україні, вказують на пріоритетність формування саме тих чи інших компетентностей. Так, в загальних положеннях Державного стандарту початкової загальної освіти, затвердженому Постановою Кабінету міністрів України від 20 квітня 2011 року №462 під компетентністю розуміється набута у процесі навчання та виховання інтегрована здатність особистості, яка складається із знань, досвіду, цінностей і ставлення, що можуть цілісно

реалізуватися на практиці. Компетенція, в свою чергу, визначається як суспільно визнаний рівень знань, умінь, навичок, ставлень у певній сфері діяльності людини².

Відповідно, в контексті таких понять як соціалізація та ресоціалізація неповнолітніх, в тому числі засуджених до позбавлення волі, ми вважаємо за доцільне вживати термін «соціальна компетентність». Термін «соціальна компетентність» не є новим в науці. Ця проблема активно досліджувалась такими російськими вченими як Масленнікова В. М, Шабатура Л., Бахтєєва С., Цветков В., Нікітіна С.В., Бодальов А. А. та іншими. В Україні активно досліджували дану проблему та вчені як Докторович М., Лепіхова Л., Сохань Л., Єрмаков І., Радул В., Михайлов О., Гончарова-Горянська М. та інші.

Так, на думку Докторович М. О., соціальною компетентністю є багатогранна характеристика особистості, яка своєю багатоконпонентністю охоплює всю множину та глибину функціонування особистості в соціумі, комплекс особистісно-психологічних технологій взаємодії особистості із оточуючим соціальним середовищем³.

В нашому розумінні, соціальною компетентністю неповнолітнього засудженого є той чи інший рівень сформованості особистісних якостей підлітка у вигляді знань, умінь, навичок та здатностей, які мають забезпечувати його ефективну соціалізацію та соціально-нормативну взаємодію з оточуючим середовищем.

Враховуючи результати аналізу наукових досліджень з даного напрямку (Докторович М. О., Свірська Л. В., Нікітіна С. В.), беручи до уваги багатогранність характеристики особистості підлітка ми в структурі соціальної компетентності неповнолітнього, засудженого до позбавлення волі, виділяємо такі компоненти: освітньо-інтелектуальна компетентність; психофізіологічна компетентність; мотиваційно-ціннісна компетентність; емоційно-регулятивна компетентність; комунікативна компетентність; громадянсько-правова компетентність; морально-етична компетентність; професійно-трудова компетентність та сімейно-побутова компетентність.

Вищезазначені компетентності, на нашу думку, дають можливість цілісної оцінки особистості підлітка через призму завдань його ресоціалізації. В обов'язковому порядку після прибуття неповнолітнього до спеціальної виховної установи вони

²Рог. Державний стандарт початкової загальної освіти, http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/ed_2011_04_20/an/38/KP110462.html#38 [dostep: 12.04.2012].

³ Рог. М. О. Докторович, *Формування соціальної компетентності старшого підлітка з неповної сім'ї*, Київ 2007, s. 160-183.

повинні бути оцінені для подальшого планування та організації з ним соціально-виховної роботи, а також повторно досліджені під час вирішення питання звільнення з місць позбавлення волі. Саме оцінка рівня соціальної компетентності неповнолітнього має стати визначальним відправним моментом в організації та плануванні з ним соціально-виховної роботи для досягнення мети його ресоціалізації.

Враховуючи такий підхід, в запропонованій нами моделі соціально-виховної роботи із неповнолітніми засудженими ми виділяємо такі етапи: 1) діагностичний або етап первинної оцінки ступеня соціальної компетентності неповнолітнього засудженого; 2) етап розробки Індивідуальної програми ресоціалізації підлітка; 3) етап реалізації програм соціально-виховної роботи згідно Індивідуальної програми ресоціалізації; 4) етап оцінки ступеня соціальної компетентності за результатами реалізації програм; 5) етап корегування Індивідуальної програми ресоціалізації; 6) етап додаткової та повторної реалізації програм соціально-виховної роботи; 7) підготовка до звільнення та організація постпенітенціарного супроводу.

В зв'язку з цим, стосовно кожного із вищезазначених компонентів соціальної компетентності мають бути розроблені типові програми соціально-виховної роботи. Для прикладу: психофізіологічна компетентність, під якою ми розуміємо рівень сформованості та відповідності оптимальним нормам психологічних та фізіологічних механізмів життєдіяльності підлітка, – програма фізичної реабілітації, програма розвитку пізнавальних процесів тощо; емоційно-регулятивна компетентність, суть якої полягає у визначенні рівня сформованості емоційно-вольової сфери підлітка як регулятора його поведінки – програма профілактики агресивності, програма подолання тривожності і т.д. Окремо можна виділити і вплив засобів культури на формування соціальної компетенції засуджених неповнолітніх. Емоційно сприйнятним для цієї категорії засуджених є музикотерапія яка несе в собі особливий позитивний чуттєвий вплив.

Підсумовуючи результати нашого дослідження, необхідно зазначити, що впровадження в практику роботи оцінки рівня соціальної компетентності в новій моделі соціально-виховної роботи із неповнолітніми засудженими дасть можливість якісно підвищити ефективність процесу ресоціалізації підлітків та перетворити соціально-виховну роботу з ними в дійсно дієву соціально-педагогічну технологію. Окреслені нами проблеми мають перспективи для подальших наукових досліджень, в тому числі щодо розробки типової програми, критеріїв та алгоритму оцінки рівня соціальної компетентності неповнолітнього засудженого, обґрунтування доцільності

внесення змін в законодавчо-нормативну базу з даного напрямку роботи виховних колоній Державної пенітенціарної служби України тощо.

ASSESSMENT OF CONVICTED DELINQUENTS SOCIAL COMPETENCE AS PRECONDITION OF HIS EFFECTIVE RESOCIALISATION

PETRO HUSAK, ANDRZEJ SKIC

ABSTRACT: In the article the author analyses the main ways of convicted delinquents resocialisation in the educative colonies in Ukraine. The long-way term ways of the improvement the situation of assessment the convicted delinquents competences are determined in the article.

KEY WORDS: convicted delinquent, resocialisation, very young, educate child's camp estimation of jurisdiction, educator of colony